

Kaj pomeni “opraviti s preteklostjo” danes?

Opombe k “dvojni preteklosti”

Madžarski, češki, predvsem pa poljski intelektualci in politiki zopet zmajujejo z glavo nad nemško temeljitostjo, ki se tokrat izraža kot vnema, s katero se Nemci pripravajo glede ravnanja s stalinistično dediščino.

Dejstva so jasna. Po volji prve svobodno izvoljene skupščine NDR in zveznega parlamenta je bil določenim krogom ljudi, predvsem neposredno prizadetim, omogočen vpogled v še ohranjeno dokumentacijo državne varnosti. Inventar obsega več kot 200 kilometrov aktov iz arhivov nekdanjega Ministrstva za državno varnost (MfS). Zakon je namenjen rehabilitaciji žrtev, zagotavljanju pravice do odškodnine in rehabilitacije, preverjanju politično oporečnih oseb, raziskovalnim namenom, kakor tudi političnemu in nacionalno-pedagoškemu “obravnavanju (*Aufarbeitung*) preteklosti”. Od takrat se mediji ukvarjajo s posameznimi spektakularnimi primeri politikov in pisateljev, ki so bili znani kot informacijski sodelavci *Stasi*-ja (služba državne varnosti), ali pa so bili kot takšni odkriti oz. osumljeni. Tako ustvarjeno nezaupanje se je usmerilo tudi proti političnemu delovanju cerkva, ki so v prelomnem času odigrale vlogo zaščitnika gibanja za državljanske pravice. Publicistična razkritja se opirajo na boleča spoznanja prominentnih žrtev ob vpogledu v svoje akte, pa tudi v dosjeje, ki jih poklicni sodelavci *Stasi*-ja posredujejo finančno močnim redakcijam. Figurativno rečeno: zgodovina NDR skrajšana na *Stasi*-zgodbe služi kot kamnolom, od koder se kamenja. Medijsko ustvarjen senzaciona-

*Članek je preveden po drugi, dopoljnjeni izdaji: Jürgen Habermas, Die Moderne - ein unvollendetes Projekt. Philosophisch-politische Aufsätze 1977-1992, Reclam Vlg., Leipzig 1992.

¹ *Tekst je bil podlaga predavanju, ki sem ga imel 26. marca v budimpeštanskem Goethe-inštitutu. Lutzju Wingertu se zahvaljujem za koristne napotke.*

² T. W. Adorno, **Erziehung zur Mündigkeit**, Ffm. 1970, 25ff.

lizem je ponovno sprožil proteste, ne samo s strani storilcev in potencialnih osumljencev. To usmerja razpravo na temeljna vprašanja Če in Kako nekega etično-političnega medsebojnega samorazumevanja. V začetku marca so borci za državljanske pravice predložili “deset tez za razreševanje s preteklostjo”, s katerimi energično nastopajo proti skeptičnim glasovom in opozarjajo na nujnost brezkompromisne pojasnitve. Moj prispevek k tej temeljni diskusiji je poskus, da bi tudi skeptična madžarska javnost dojela zapleteno nemško diskusijo.¹

I

Adorno je imel leta 1955 zelo odmevno predavanje z naslovom: “Kaj pomeni: opraviiti s preteklostjo?”. Od takrat je ta termin pri nas uveljavljen. Freud je govoril o “predelovanju” in “ozaveščanju”. Iz te psihoanalitiško interpretirane perspektive je tudi Adorno obdelal danes ponovno aktualno vprašanje, “kako uspešen je poskus javne razjasnitve, ukvarjanja s preteklim, in če ni ravno insistenca na tem povzročila trmastega upora in dosegla nasprotje le-tega, kar naj bi povzročila.” Adorno je tedaj menil, da “zavedno ne bi moglo nikoli s sabo nositi tolikšne pogube, kot nezavedno, pol- in predzavedno. Bistveno gre bolj za to, na kakšen način je preteklo posodobljeno; ali človek pred očitkom obstane ali pa se upre grozi z močjo, da še sam dojame nedojemljivo... Karkoli se zgodi na ravni propagande, ostane dvoumno”.² Adornov odgovor je ambivalenten. Po eni strani vztraja na brezkompromisni refleksiji žaljive preteklosti, ki nas konfrontira z drugim sebstvom, kot s tistim, za katerega verujemo, da smo in želimo biti. Po drugi strani lahko ta refleksija zdravi samo takrat, ko ni kot orožje naperjena proti nam, ampak deluje od znotraj kot *samorefleksija*: “Karkoli se zgodi na ravni propagande, ostane dvoumno”. Ta dialektični odgovor označuje merila za presojo pričujoče diskusije.

Adornova opredelitev za obravnavanje lastne preteklosti nikakor ne izdaja naivnega zaupanja v dinamično ozaveščanja, ampak samo vpogled, da danes, v pogojih postmetafizičnega mišljenja, ko gre za vprašanja medsebojnega samorazumevanja, ne obstaja več nikakršna alternativa *samorefleksiji*. Pluralizem enakopravnih oblik življenja, ki puščajo prostor za individualizirane osnove življenja, prepoveduje orientacijo na nespremenljive in za vse odločilne modele. Aristotel je še lahko izrisal polis kot obvezujoč način življenja, po katerem naj bi se ravnal etos ljudi. Toda danes se uspeh ali propad življenja ne more več meriti na eksemplaričnih vsebinah, ampak samo še na formalnem stališču avtentičnosti. Kierkegaardova eksistencialna filozofija in Freudova psihoanaliza nista naključno nasledili metafizično in religiozno utemeljenih etik. Vsakdo mora biti on sam na drugačen način. Kako je to mogoče, mora odkriti

sam, s tem, ko preizkuša, kdo je in kaj želi biti. Kierkegaardova analiza samobitne zmožnosti (*Selbstseinkönnen*) poudarja vidik časovnosti (*Verzeitlichung*), Freudova analiza nezavednih motivov pa razjasnitve. Koherentna in resnična samointerpretacija bi nam naj pomagala uspeti pri tem, da si bomo kritično prisvojili lastno življenjsko zgodovino in jo z odgovornostjo prevzeli nase. To zahteva tudi kritiko samoprevar, s katerimi sami pred sabo prikriavamo moralno nespodobne želje in načine vedenja. Kajti ego-ideal mora biti v skladu z moralo. Temelj življenja in podoba osebe, za kakršno bi bili radi priznani, ne smeta biti v nasprotju s pričakovanim vedenjem, ki je v enakomernem interesu vseh. Zato se v tej specifični samoizkušnji križajo moralna vrednotenja s spremenjenim etičnim samorazumevanjem.

Takšni problemi se ne zastavljajo samo v perspektivi prve osebe ednine, v kateri si poskušamo pojasniti lastno eksistenco; zastavljajo se tudi v sklopih etično-političnega samorazumevanja, ki ga mi kot pripadniki občestva izvedemo iz perspektive prve osebe množine - predvsem takrat, ko je to občestvo obremenjeno s politično kriminalno preteklostjo. Eno je nepristransko zgodovinsko raziskovanje dejstev in vzrokov izjalovljenega političnega razvoja; drugo pa je kritična obravnava lastne zgodovine, s stališča vanjo vpletenih generacij. S stališča udeleženi gre za vprašanja identitete, za artikulacijo poštenega kolektivnega samorazumevanja, ki istočasno zadosti merilom politične pravičnosti in izraža globlje aspiracije politične skupnosti, ustvarjene skozi svojo zgodovino. Čim manj enakopravnosti in človeka vredne skupnosti daje represivni življenjski sklop v notranjosti, toliko bolj se je obdržal navzven v obliki uzurpacije in uničenja tujega življenja, toliko bolj je postala vprašljiva kontinuiteta tiste tradicije, ki določa identiteto občestva, toliko večje je podedovano breme vestne, sondirajoče prisvojitve te tradicije. Noben posameznik ne razpolaga s tradicijo, pač pa je le-ta skupna last. Zaradi tega se tradicija lahko spreminja na zavesten način samo v mediju javnega spora glede vsakokratne pravilne interpretacije.

Javno postavljeno etično-politično medsebojno samorazumevanje je osrednja, četudi le ena dimenzija tega, kar je Adorno poimenoval "kako opraviti s preteklostjo". Lahko se razcepi v kanale publicistike in množičnih medijev, nacionalnih in šolskih pedagogik, znanstvenih in literarnih javnosti ter civilnih forumov in državnih izvedenskih komisij. Vendar pa ne sme biti *zamenjana* z eksistencialno obdelavo osebne krivde in pravnim pregonom kaznivih dejanj. Krivda v moralnem in pravnem smislu se pripisuje posameznikom, medtem ko državljani političnega občestva "odgovarjajo" za prakticirana ali celo legalizirana oškodovanja človeškega dostojanstva. Gotovo spada k mentalno izobraževalnim učinkom pravnodržavne prakse tudi izkušnja, da demokratična država nalaga posameznim državljanom postkonvencionalno moralno zavest.

³ *Pomemben je H. P. Krüger, Ohne Versöhnung handeln, nur nicht leben, Sinn und Form, 44, 1992, 40-50.*

⁴ *W. Lepenies, Die Grenzen der Gemeinschaft, Südd. Zeitung z 12. okt. 1991.*

⁵ *S. Meuschel, Legimation und Parteiherrschaft in der DDR, Ffm. 1992.*

Gotovo lahko skupnost državljanov zahteva od posameznikov večjo ali manjšo mero samopreverjanja in sklone bolj ali manj izrabiti sredstva kazenskega prava. Toda v javno vodenih diskurzih onstran kazenskega prava se smejo udeleženci spuščati samo v vprašanja, na katera je tudi moč odgovoriti iz perspektive prve osebe množine. To so vprašanja politične pravičnosti in kolektivne identitete ter menjave elit, ki jih ponujajo ta normativna gledišča. Kolikor ne gre za zasedanje javnih funkcij, smejo imeti dejanja in usode posameznikov v tem sklopu samo eksemplaričen pomen, da ilustrirajo tipične vpletenosti. Tudi v javnosti ad personam sproženi moralni očitki se morajo nanašati na vzpostavitev politično pravičnih odnosov; ne merijo na eksistencialno samorazumevanje posameznika in niso substitut za sodne obsodbe, pač pa so lahko samo rezultat postopka, ki poteka po zakonu o kazenskem procesu.

Personalizacija in tribunalizacija dopuščata, da postaja fokus javnih debat o medsebojnem samorazumevanju nejasen. Oboje signalizira preobremenjenost z vprašanji, ki naj bi ostala prepuščena individualni odgovornosti ali pravni sodbi. Da bi etično politična obravnava preteklosti dosegla mentalno izobraževalno moč in lahko dala vzpodbudo za svobodnjaško politično kulturo, mora vsekakor biti dopolnjena s pravnim postopkom in predpostavko določene pripravljenosti za eksistencialno samopreverjanje. Tako je obravnava preteklosti večdimenzionalen podvig, ki zahteva delitev dela.

II

Zvezna republika odpira akte o preteklosti NDR z manjšimi pridržki kot njene vzhodne sosedje. Te okoliščine ni moč razložiti samo z neistočasnostjo kulturnega in družbenega razvoja ali z različno kulturno mentaliteto.³ Prebivalstvo nekdanje NDR je tudi objektivno v drugačnem položaju kot Madžari, Čehi in Poljaki. Predvsem se je odpovedala lastni državni eksistenci in mora do nadaljnega živeti med vzhodno in zahodno nemškimi obstoječimi asimetrijami blaginje, socialno varnostjo in zgodovinsko soodvisnostjo izkušenj. NDR se mora aranžirati z množično večino "neprizadetih" in to za daljši čas: "Združeni, ne samo v smislu izenačitve življenjskih priložnosti, ampak tudi v vse večjem ujemanju življenjskih položajev, h kateremu sodi tako skupna perspektiva prihodnosti, kot tudi obema pripadajoča zgodovinska identiteta, bodo šele tisti Nemci, ki so bili rojeni po 3. oktobru 1990."⁴ Po drugi strani pa Stasi-preteklost izdaja še neko drugo preteklost in sicer nacistično preteklost. Medtem, ko morajo narodi onstran Odre in Nise opraviti s svojo kolaboracijo, so Nemci stali na strani storilcev. Vloga premaganega sovražnika je že od začetka utemeljevala posebno mesto NDR znotraj vzhodnega bloka.⁵

Druga vrsta tega posebnega mesta sledi danes za prebivalstvo NDR znotraj združene Nemčije. Ker so antifašistične legitimacijske figure starega režima stale na poti bolj poglobljenim spoprijemom z nacistično preteklostjo, se na vzhodu dežele množijo simptomi tistega principa obravnave, na katerega je med drugim prepričljivo reagiral tudi ministrski predsednik de Maiziere v svojem nastopnem govoru. Asimetrična obravnava nacistične preteklosti na zahodu in vzhodu se izdaja na primer v nasprotjih glede spominskega mesta koncentracijskega taborišča Buchenwald ali pa glede izgradnje nesrečnega supermarketa, ki naj bi ga uredili na terenu nekdanjega koncentracijskega taborišča Ravensbrück.

Vsekakor je državna združitev spremenila politično klimo v Zahodni Nemčiji. S prominentne strani narejeni poskusi, da bi "normalizirali" preteklost, ki noče "miniti", ali da bi jo "uvrstili" v razširjanje nacionalno zgodovinske zveze, so se lahko tri leta pred združitvijo ponovno zadrževali na ravni tako imenovanega spora zgodovinarjev. Danes se komaj še povzdigne glas proti drznim zgodovinarjem, ki dokaj nesramno poudarjajo kontinuiteto Bismarckove države ali opravičujejo val modernizacije nacionalsocializma napram njegovih množičnih zločinov. Odprava Stasi-ja velja kot neke vrste odprava nacizma in napeljuje na nivelirane primerjave med prvo in drugo diktaturo, med MfS in gestapom. Vsekakor je neobremenjen govor o "obeh diktaturah" še vedno boljši od dvoumnih diferenciacij, ki dopuščajo prikazovanje nacionalsocialističnega režima kot razmeroma civilizirane oblike oblasti. Liberalni konservativci se imajo za nemške nacionaliste, mladi konservativci govorijo - kot med Zalivsko vojno - tako kot ustreza nemškimi desnim ekstremistom.

Seveda ni veliko takšnih kot Ernst Nolte, ki bi se brez olepšav repuščali svojim potrebam po razbremenitvi. Ta projicira na NDR vse tiste, daleč pred njihove začetke nazaj segajoče grozote, ki bi naj fašističnemu nasprotniku po smrti vendarle še dale prav: "NDR je bila starejša nemška država: starejša kot zvezna republika, starejša kot tretji rajh, starejša celo kot Weimarska republika. Seveda to ni bila uzrta realnost, ampak je bila NDR država, o kateri je sanjal Lenin, ko je takoj po svoji oktobrski revoluciji pozval nemške dalavce k uporabi proti s krvjo umazanemu vladajočim razredom; bila je država, ki bi bila lahko nastala že v januarju 1919, ko so stotisoči demonstrirali proti šibki Ebertovi vladi in so bili pripravljeni slediti pozivu Karla Liebknechta po zrušitvi vlade; bila je država, pred katero je stal Trocki 1923, ko je odstavil generale rdeče armade, ki naj bi sestavili poveljstvo nemških revolucionarnih čet; bila je država, ki je morala leta 1933 po Stalinovem prepričanju nastati, če bi kratkoročna zmaga Hitlerjevega fašizma vodila k nujnemu zlomu. NDR je bila tudi država, katere se je Hitler bal, ko je v svojih zgodnjih govorih vedno znova govoril o "krvavem močvirju boljšeizma", v katerem bi propadlo na milijone ljudi; bila je tudi

⁶ E. Nolte, *Die fortwirkende Verblendung*, **FAZ** z 22. febr. 1992.

⁷ E. Jäckel, *Die doppelte Vergangenheit*, **Spiegel** 52, 1991.

⁸ "Tako je bil na primer l. 1983 nek moški obtožen na šestmesečno zaporno kazen, ker je v osebni pismu v angleškem jeziku prijateljici opisal, da ga je Stasi pretepel, ko je vložil prošnjo za pot v tujino." J. Nawrocki, *Vor einem Berg des Unrechts*, **Die Zeit** z 21. febr. 1992.

država, o kateri so 1933. vse brezštevne "meščanske" organizacije menile, ko so sebi in drugim zagotavljale, da je "narodni kancler Hitler" Nemčijo v zadnjem trenutku rešil pred "breznom boljševizma".⁶ Nenazadnje Nolte daje "navadnim ljudem" samo "vtis", "da je pošastni aparat državne varnosti v NDR povzročil mnogo intenzivnejši nadzor nad prebivalstvom kot sam Gestapo." Na koncu predstavi svoje lastne zaključke: "Ne pomaga nikakršno obračanje in spreminjanje: tisti, ki so NDR že dolgo pred njenim faktičnim nastankom sovražili in se je bali, so imeli od vsega začetka prav."

Sanje tega travmatičnega duhovidca omenjam kot ekstremni primer za to, na kakšen način razprava o Stasi-preteklosti ponovno pogreva interpretacijski prepir o nacistični preteklosti. Ta podtekst je tisti, skozi katerega se obravnava stalinistične dediščine pri nas razlikuje od tiste v vzhodnih sosednjih državah: "V Nemčiji se odvija dvojna eksekucija preteklosti, kot da bi bila obakrat ista, in kar je bilo zamujenega po letu 1945, se bo s toliko večjo vneto nadoknadilo."⁷ Nasprotujoč temu opozarjajo zgodovinarji kot je Eberhard Jaeckel na nujnost diferenciacije. Zadostovati morajo tri ugotovitve:

1. Politična kriminaliteta v obeh primerih nima samo drugačne razsežnosti, ampak je tudi drugačne vrste. NDR ne odgovarja za svetovno vojno s 50 milijoni žrtev in poboj ljudstev v obliki industrializiranega masovnega uničenja. Pravi stalinistični zločini so se na nemških tleh izvajali še pod sovjetskim okupacijskim režimom. Samo štiri od štiridesetih let NDR sovpadajo z življenjem diktatorja. Kljub temu je tudi poststalinistični režim izvedel brezštevne zločine - umore in mučenja, smrtne strele na Berlinskem zidu, ugrabitve, prisilne posvojitve, prepovedi opravljanja poklica, sistematično nadzorovanje pošte in telefonov, zasliševanje in discipliniranje drugače mislečih. Politično sodstvo je bilo neusmiljeno. Berlinska podružnica zveznega arhiva je registrirala 125 000 primerov kršenja človeških pravic. Vsak posamezen primer je eden preveč.⁸ Kljub vsemu imajo te kategorije zločinov to prednost, da jih je lažje tematizirati kot tisti zlom civilizacije, ki nas pušča brez besed in ki se povezuje z imenom Auschwitz - zlasti takrat, ko so žrtve v velikem številu preživele in niso bile fizično uničene tako kot večina nacističnih žrtev.

2. Sorazmerno dolga doba štiridesetletnega režima je dala življenju v poststalinistični družbi neke vrste normalnost, ki je nacistični režim med svojo dvanajstletno vladavino s petimi leti vojne ni dosegel. Ta efekt normalizacije se zdi skozi panoptično nadzorovanje prebivalstva, ki je moralo biti obzidano, da ne bi ubežalo, še povečan. Skoraj popolno prežemanje družbe z nekaj stotisočimi izsiljevalskimi sodelavci sploh ne tako nevidnega državno-varnostnega aparata je imelo očitno tudi drugo plat. Stasi ni bil razumljen samo kot organ zatiranja in socialne kontrole, ampak istočasno kot paternalističen svetovalec in distributer privilegijev,

celo kot nadomestek za normalne kanale artikulacije interesov, ki so bili prebivalstvu v skrbništvu nedostopni. Prebivalstvo je skozi to postalo še bolj kot pod nacisti zapleteno v birokratske mreže izvajanja oblasti. Stereotipno, iz povojnih časov znano zatiranje, da so bili vsi žrtve, je danes celo bolj verjetno kot tedaj, ker so bili mnogi vpeti v kolesje politične moči. Ta ambivalenten, na primeru Stolpe razjasnjen karakter poststalinističnih zapletov, o katerih imamo mi na zahodu zgolj šibke predstave, otežuje med drugim moralno sodbo kompleksnih posameznih primerov. Ti procesi postavljajo sposobnostim diferenciacije in vživljanja znatno višje zahteve kot nacistični zločini, ki jih je bilo zaradi njihove grozljivosti relativno enostavno ovrednotiti.

3. Tudi z ozirom na njune duhovne temelje nacističnega in NDR-režima ne moremo metati v isti koš. Gotovo je od samega začetka marksizem-leninizem služil praksi ljudomrzništva. Vendar je celo v tej dogmatski, okameneli in degenerirani razlagi marksistične tradicije še tičal kritični potencial, naperjen proti totalitarni praksi, ki so ga lahko uporabljali disidenti, pa tudi borci za državljanske pravice v NDR. Dvosmiseln in v sebi razpadajoč legitimacijski temelj NDR je v vsaki novi generaciji vzbujal varljivo upanje na demokratizacijo sistema, ki se je nezmožen učiti, istočasno pa je to upanje paraliziralo moči notranje opozicije. Še vedno manjka zadovoljiva pojasnitev o značilnem modusu samoodprave birokratskega socializma in samoodvzema oblasti inteligence. Teza, ki jo danes zastopajo različni disidenti, da je sistem iz sebe porodil "antidružbo", bi govorila v prid potencialu samokritike še v leninistično skrotovičenem marksizmu. Za kaj takega ni mogoče najti vzporednice v zmedeni nacistični ideologiji. Celo Wolf Lepenies ne verjame, da "so utopično humanitarni motivi, ki so pri nastanku socializma v 19. stoletju igrali določeno vlogo, bili dokončno odpravljeni s koncem psevdosocialistične NDR in z zatonom skoraj vseh državnosocialističnih režimov."⁹

⁹ FAZ z 7. marca 1992; prim. moj naslovni članek: J. Habermas, **Die nachholende Revolution**, Ffm. 1990.

III

Na ozadju teh diferenc predstavlja Jaeckelu nagib, da bi se destasifikacija razumela po vzorcu denacifikacije za čisto neumnost. Izhodiščni situaciji iz let 1945 in 1989 imata skupen le srečen konec diktature. Konec prve diktature je bil zapečaten z vojaškim porazom, konec druge pa je omogočila Gorbačovova politika in je bil izsiljen od znotraj. Po letu 1945 so zmagovalci ustanovili vojaški tribunal, ki je sodil nacističnim veljakom za vojne zločine in zločine proti človečnosti - visokim funkcionarjem, vodilnim uslužbencem, generalom, zdravnikom iz koncentracijskih taborišč itd. Spričo teh zločinov se je takratno sodišče lahko opiralo na mednarodno in nadzakonsko pravo. Danes se je notranje državni pravni red Zvezne

¹⁰ Ernst Klee, *Vergebung ohne Reue*, *Die Zeit* z 21. febr. 1992.

¹¹ *FAZ* z 25. febr. 1992; podobno F. K. Fromme v *FAZ* z 24. febr. 1992.

republike zaradi združitvene pogodbe razširil na področje NDR. Sodišča lahko na temelju prepovedi retroaktivnosti obravnavajo samo tista kazniva dejanja, ki zapadejo v nekoč veljavne NDR zakone (kolikor le-ti niso bili v nasprotju s principi pravne države, in niso bili medtem odpravljeni). Tako kot na Madžarskem se tudi pri nas ne sme brez razloga naknadno opraviti kazenski pregon, ki je bil iz političnih razlogov že opuščen.

Drugače kot takrat danes ni spektakularnih primerov na začetku kazenskega pregona. Procesi, ki so obravnavali streljanje na berlinskem zidu, so bili naperjeni zgolj zoper vojake na meji; tudi v procesu, ki je obravnaval poneverjanje volitev, niso pred sodiščem stali glavni krivci. Medtem ko so bili po letu 1945 manj važni člani in funkcionarji stranke v vseobsegajočih postopkih denacifikacije sicer priprti, nato spet izpuščeni z utemeljitvijo, da so bili zgolj nepomembni sodelavci stranke, dobivamo danes napačen vtis, da sodstvo obeša majhne in pušča velikim, da ubežijo.

Predvsem so različna politična stanja in razpoloženja. Po letu 1945 je bila nacija združena v otopeli zavesti, po kateri bi se Hitler lahko oprl na široko podporo proti "sodstvu zmagovalcev", ne da bi bili resno položeni računi za obseg zločinov. Šele pred kratkim je Ernst Klee odkril grozljive detajle o pomoči, ki so jo takrat celo škofi in kardinali dajali neskesanim pisarniškim storilcem in masovnim morilcem.¹⁰ To je v ostrem nasprotju z veliko pripravljenostjo, da bi danes konsekvantno obračunali s preteklostjo NDR. Na zahodu živeče štiri petine prebivalstva so zaradi pozno prispele razprave o nacističnih zločinih tako ali tako dovzetne za teme o tem, kako opraviti s preteklostjo, pri čemer se tokrat nujno ne počutijo neposredno prizadete. Na vzhodu dežele emigranti in žrtve skrbijo za to, da njihove usode ne zaidejo v pozabo. V uvodnikih časopisa *Frankfurter allgemeine Zeitung*, ki se je diagnozi "nesposobnosti za žalovanje" in zahtevi po "obravnavi preteklosti" zgolj in samo posmehoval, se odslikava konsenz, ki ga liberalni predstavniki države kot sta zvezni predsednik in predsednica parlamenta verodostojno izražajo: "Najraje", meni npr. Fritz Ullrich Fack, ki je o "Bitburgu" še govoril drugače, "bi mnogi ponovili, kar je takrat veljalo kot preizkušeno, po tistem pa je dve generaciji dolgo vodilo k ogorčenim vprašanjem, obtožbam in procesom: akte zločinov dokončno zapečatiti in s tem zaključiti neprijetno poglavje "državna varnost". Komur se to zdi možno, se vara o stvarnosti."¹¹

Za "obravnavo" druge nemške preteklosti obstaja sorazmerno ugodnejše izhodišče. To velja za vse tri cilje: za menjavo politično obremenjene elite, za vzpostavitev politične pravičnosti in demokratično spremembo zavesti prebivalstva. Medtem ko neučinkovita odprava nacizma ni mogla preprečiti skoraj nepretrgane kontinuitete Adenauerjevega režima s časom nacizma, skrbijo danes z zahoda forsirani postopki preverjanja in obravnavanja za menjavo elit v javnih sektorjih kot so politika, uprava, sodstvo,

vzgoja in izobraževanje, univerza itd. Medtem ko je nekoč trajalo poldrugo desetletje, da se je nemško sodstvo začelo ukvarjati z zločini, storjenimi v koncentracijskih taboriščih, organi za kazenski pregon danes reagirajo hitreje, četudi so dejstva večinoma bolj zapletena. Tudi za civilnopravne zahteve po rehabilitacije, odškodnini in restituciji so bili hitro ustvarjeni zakonski temelji. Razširjene pritožbe se nanašajo na nefleksibilnost sodstva, pomanjkanje kapacitet preiskovalnih uradov in na pravnotehnično utemeljeno zavlačevanje. Objavljena je verodostojna politična volja do sodne obravnave krivic, česar pa je v prejšnji Zvezni republiki manjkalo. V restavracijski klimi petdesetih let so se antifašistični glasovi liberalnih pisateljev in profesorjev (Jaspers in Kogon, Skupina 47) odbijali od globoko vsajenih dispozicij mentalitete, na katero se je opiral že nacističen režim. Emocionalno vodena razprava o Stasi-ju, za katero so značilne ekspresivne Biermannove samoupodobitve v "Spiegelu", prodirajo danes vsepovsod, tudi v zadnjo dnevno sobo.

Seveda obstajajo poskusi zaviranja in svareči glasovi. Toda predpostavke za etično-politično samorazumevanje so ugodnejše kot po letu 1945. V teh okoliščinah se lahko seveda pojavijo problematični aspekti tega nujno potrebnega in zaželenega, kot tudi mučnega procesa. Ker je danes, v nasprotju z Adenauerjevim časom, pravni in družbeni proces obravnave v principu z vseh strani priznan kot potreben in ker je le-ta že v teku, dobimo s tem možnost, da se iz napačnih tonov in prosojnih zvijač naučimo, kaj lahko pričakujemo od medijev javne komunikacije - in česa ne.

IV

Cilj *politične pravičnosti* mora biti v prvi vrsti dosežen s sredstvi kazenskega prava in civilnopravno odškodnino. Po načelu legalitete mora kazensko sodstvo postati dejavno ne glede na osebo; to lahko uresniči v znatnem obsegu, saj ustava NDR zagotavlja bistvene temeljne pravice in ker v NDR veljavno sodstvo ni uredilo samo umora in uboja, ugrabitve, izsiljevanja in prisiljevanja, ampak tudi kršitev nedotakljivosti stanovanja, obrekovanja, kršitve poklicnih skrivnosti, napačne obdolžitve, poškodovanje tuje lastnine, celo poneverjanje volitev in večino drugih v pravnih državah običajnih dejanskih stanj kaznivega dejanja. Za glasnimi pozivi, naj sodstvo končno obračuna z visokimi funkcionarji, se pogosto skriva potreba po razbremenitvi in maščevanju. Friedrich Schorlemmer je zgrožen nad "tu in tam grobo pojavljajočo se mentaliteto maščevanja, pri čemer pa se pričakuje od države, da bo storila to, česar posameznik noče. Obstaja zelo veliko anonimnih denunciacij in pričakovanj do drugih, da bi končno "očistili mizo z rdečimi nogavicami." Zdaj na podu ležeče gospode od včeraj bi naj danes pošteno brcnili ...

¹² *Südd. Zeitung* z 2. dec. 1991.

¹³ W. Thierse, *TAZ* z 26. nov. 1991.

Maščevalna poza je variacija štiridesetletne strahopetnosti, ki se ji ne upaš zoperstaviti.”¹²

Pravu so seveda začrtane meje, saj terjaja prisilna sredstva državnega aparata. Sodniška praksa odločanja mora izključiti eksistenčna vprašanja posameznikovega življenja in tudi moralna vprašanja politične odgovornosti, tudi v primeru, ko le-ta segajo na področje politične pravičnosti. Tako ostajajo odprta vprašanja, ki morajo biti obravnavana onstran kazenskega sodstva, v mediju javne diskusije, brez da bi se ta kritika smela degenerirati v spektakularni proces ali v show-prireditve.

Borci za državljanske pravice okoli Schorlemmerja, Thierseja, Ullmanna, so hoteli najprej ustanoviti nekakšne “tribunale”, “da bi tam, kjer ima kazensko pravna razsodba svoje meje, omogočili vsaj moralno vrednotenje.”¹³ Mišljeni so bili razčiščevalni razgovori med storilci in žrtvami v prisotnosti strankarsko nepristranskih sodnih ekspertov. Tekom iskanja “ostrih oblik razgovora o elementarni soodvisnosti med sistemom in vedenjem ljudi, ki so s svojimi različnimi vlogami in odgovornostmi doprinesli k funkcioniranju tega sistema”, so razločneje prišle v zavest nevarnosti *tribunalizacije* obravnave. “Javni forumi razjasnitve”, ki jih ta skupina želi iniciirati po vsej državi, so se med tem osvobodili elementov sodno formnega postopka in državne avtorizacije. Koncipirani so kot neformalne prireditve, ki se izognejo nesporazumu, kateremu so blizu pravne metafore, kot da bi lahko bili takšni “tribunali” kaj drugega kot publicistična strategija. Zahteve po politični pravičnosti, ki se jih ne da pravno razsoditi, je moč - kot vse prispevke k etično-političnemu medsebojnemu samorazumevanju - dolgoročno uveljaviti samo prek pogosto kaotično potekajočega procesa javnega oblikovanja mnenja in volje. Ne smejo se obdati z auro državne avtoritete in se izpeljati po poti institucionaliziranega postopka. Tudi intelektualci, ki so si s svojim političnim delovanjem, enako kot borci za državljanske pravice, pridobili neoporečno osebno avtoriteto, ne morejo (in nočejo) reklamirati zase nikakršnega privilegiranege dostopa do resnice. So del politične javnosti - in ne pravno zajetega političnega procesa. To razume narobe gospod Mertes z bavarskega radia (*Bayerischer Rundfunk*), ki očitno ne zna obdržati prave distance do politične moči.

Drugo nevarnost za masovno medijsko posredovanega javnega diskurza predstavlja *personalizacija*. Če človek pred kamerami izve, kako bo gospa Wollenberger opravila s tem, da je za njo vohunil njen mož, je vojerističen vdor v privatno sfero in obrat od političnih k eksistencialnim vprašanjem zelo očiten. Gotovo se morajo funkcionarji, pisatelji in profesorji, ki so na ekspanziranih mestih nosili politično odgovornost ali pa izvajali publicističen vpliv, soočiti s kritičnimi vprašanji o tem, kar so storili in rekli. V javnem interesu je bilo, ali bodo ljudje z mogočno teoretsko močjo, kot sta Heidegger in Carl Schmitt, priznali svojo politično zmoto - do katere ima po

Kogonu vsak pravico - ali pa bodo trdovratno iskali izgovore. Celó v takšnih primerih je vpogled v biografijo javno relevanten samo, kolikor nam le-ta razjasni reprezentativno neuspešnost pod tipičnimi pogoji, oziroma nas pouči o mehanizmih zatiranja. Tako danes o "načrtih ukrepov", s katerimi je Stasi hotela "spodkopavati" odporniško moč opozicije - kot v primeru Wöfganga Templina.¹⁴ V javnosti gre lahko samo za strukturne aspekte družbenega in zgodovinskega konteksta, v katerem so bila razdejana moralna merila političnega vedenja - in za pripoznanje žrtev. V tem smislu želijo Schorlemmer, Ullmann in Thierse znova vzpostaviti "merila pravice in nepravice": "Brez pojasnila, motivov ali prisil, ki ljudi pripravijo do tega, da podpirajo sistem SED (Enotna socialistična partija Nemčije), ostanejo vsi omadeževani z neuspehom, brez izjeme pa diskreditirani tudi tisti, ki bi jim sicer pripadalo priznanje."¹⁵

Diskurzi samorazumevanja se vedno znova dotikajo vprašanj politične pravičnosti; predvsem merijo na *spremembo mentalitete* prebivalstva, iz katere se lahko razvije liberalna politična kultura. To mora biti žarišče družbenega procesa obravnave politično obremenjene preteklosti, v katerega so bili tako ali drugače vpleteni vsi. Vprašanja politične pravičnosti se skrivajo za etično političnim vprašanjem po skovanih dispozicijah in tradicijah neke življenjske forme izjalovljene normalnosti. V *tem* pogledu postaja prej tema skupna patologija, kot s stališča politične pravičnosti nujna diferenciacija med storilci in žrtvami. Ta impulz postaja razločen v vprašanjih, katera bi Rainer Eppelmann želel imeti pojasnjene s strani izvedenskih komisij zveznega parlamenta: "Zakaj so pravzaprav stotisoči NDR državljani 1. maja ali 7. oktobra, na dan ustanovitve NDR, v uličnih demonstracijah vzklikali tistim, ki so jih trideset let držali zaprte? Zakaj je bilo 98 odstotkov prvošolcev v organizaciji Mladi pionirji? Zakaj je bilo 85 ali 90 odstotkov delojemalcev v FDGB (Svobodna nemška zveza sindikatov), četudi so skoraj vsi vedeli, da zveza s sindikati nima dosti opraviti? Samo zaradi tega, ker so upali, da bodo vsaki dve leti ceneje potovali?"¹⁶ Ta vprašanja imajo toliko večjo težo, ker je SED-režim užival med prebivalstvom manj spontane podpore kot nacističen režim. Isti cilj je imel pred očmi Schorlemmer pri ustanavljanju leipziškega "Foruma za obravnavo in prenavo": "Nam gre za obravnavo čisto običajnega življenja v NDR in za vprašanje, zakaj se je do 95 odstotkov ljudi pustilo organizirati in so postali letaki."

Za to je potrebno zgodovinsko vedenje. Toda mlini raziskovanja zgodovine meljejo počasi. Ker razprava o samorazumevanju ne more čakati na njihove rezultate, informacije pa potrebuje, da bi lahko zadostno diferencirala, naj bi izvoljena izvedenska komisija zbrala že razpoložljive podatke o diktatorskih strukturah oblasti, odprtih in zakritih mehanizmih zatiranja, o oblikah političnega upora, čredništva in apatije. Služila bi naj širjenju zgodovinskega vedenja za javno uporabo.

¹⁴ Ch. Wernicke, *Einsicht in ein zersetztes Leben*, *Die Zeit* z 6. marca 1992.

¹⁵ *Frankf. Rundschau* z 24. jan. 1992.

¹⁶ *Der Spiegel* 10, 1992.

V tem trenutku je še odprto vprašanje, ali bomo v Nemčiji kos intencam mnogoplastnega procesa obravnave. Masovni mediji so v nevarnosti, da sprostijo ali okrepijo agresije, ki se usmerjajo proti razkrinkanim in kljubovalnim posameznikom. Legitimno stališče, da bi zamenjali obremenjen vodilni kader, pogosto služi kot pretveza za kupčijo. "Super" je zastraševalen primer. Obravnavi grozi, da bo obtičala zaradi dolgotrajnih pogajanj show-prireditev ali uprizoritev spektakularnih procesov, za katere je bil zlovešč spektakel okoli Christe Wolf zgolj slabo preroško znamenje.

V

Navkljub ugodni situaciji za obravnavo druge preteklosti delamo napake, ki so očitne. V brezmejnem mediju javne komunikacije morajo vodeni diskurzi sami sebe omejiti, če nočejo zgubiti svoje specifične zastavitve, tematike in moči za razrešitev problema. Spričo fatalnih asimetrij med vzhodom in zahodom, ki so s prena-gljeno združitvijo postale neizogibne, je težko vzdrževati ravnovesje med stabilizacijo razmer in ščuvanjem.

Spravitelji so dejavni na obeh straneh. Mnogo potencialno prizadetih se prikriva, potegniti želijo črto, pred čemer je svaril že Adorno leta 1959. Wolfgang Thierse se sprašuje, "smo mar obsojeni, s pospešenim tempom, da ponovimo zahodnonemško zgodovino?" Prizadete niso samo stare naveze, nepravilno privedeni ali "odstreljeni", ampak tudi pametni sodelavci "preiskovalne uprave", ki so skrivali material in sedaj te dosjeje prodajajo najboljšemu ponudniku. S strani tempirane bombe aktov se očitno čutijo ogroženi tudi drugi sokrivci: "Dejstvo je, da je Bonn v pogajanjih glede združitvene pogodbe pokazal viden interes za kar se da restriktiven dostop do MfS-aktov in njihovo hitro uničenje." Na zahodu spadajo k spraviteljem marsikateri odkriti in trmasti levičarji, pa naj bo to iz moralnih vzrokov ali pa da bi prikriili svoje nerodno ljubimkanje. Prav ta sum je pri prisotnih novinarjih vzbudil prvo zasedanje zgodovinske komisije "Združenja nemških pisateljev". Neodvisno od takšnih ali drugačnih motivov pa črpa pozicija spraviteljev svojo moč manj iz moralnih vzrokov. Opira pa se lahko na funkcionalistična razmišljanja, ki so jih kritiki "premagovanja zgodovine" vedno imeli pri roki.

Kurt Biedenkopf je v Dresdenu izrazil, kar so pragmatiki v Bonnu mislili: kot tedaj, bi tudi danes za izgradnjo potrebovali delujoče elite v gospodarstvu in upravi - na primer "blok flavte", katerih organizacijsko mrežo je CDU z zahoda uporabila že za prve svobodne volitve v parlament. S tega stališča ogroža vrtinec problematizacije obravnave zgodovine, ekonomsko angažiranost in efecienco, notranji mir in stabilnost. Pragmatični spravitelji se nagibajo k restriktivnemu kazenskem pregonu in zaskrbljeno

opazujejo tematsko razraščanje Stasi-razprave: "demoralizacija" je iztočnica, poznana iz zahodno nemških obrambnih bojev. Ta interpretacija, ki normativne cilje politične pravičnosti in zavestno povzročene spremembe mentalitete vodi v nasprotje s funkcionalnimi imperativi gospodarskega razvoja in socialne stabilnosti, je presenetljivo kratkovidna. Če se ozremo nazaj na idealizirano povojno obdobje, ta interpretacija spregleda dve dejstvi. Na eni strani izjemen značaj ugodnih konstelacij, v katerih se je takrat lahko kontinuirano vseobsegajoče izboljšanje življenjskega položaja pretvorilo v "sistem zaupanja" prebivalstva, ki so mu bile krize prihranjene; po drugi strani pa od 60-ih let učinkujoče intelektualne napetosti in konflikte, prek katerih se je lahko preobrazil sistem zaupanja šele z distanco od neke generacije v politično-kulturno zasidrano liberalno mentaliteto. Na kratko, funkcionalistični argumenti preplitvo posegajo v problem, kajti brez temeljitih sprememb normativnih stališč in brez uvajanja kulture ugovora tudi po štiridesetih letih ne bi bila možna znamenita "zgodovina uspeha" Zvezne republike.

Na defenzivo spraviteljev se odzivajo tisti, ki jih ne bi smeli metati v isti koš s "hujškači", če od časa do časa prenapeto reagirajo. Kajti brez angažiranja borcev za državljanske pravice, ki so se prvo uro polastili aktov Stasi-ja in jih obvarovali pred uničenjem, brez mukoma doseženega parlamentarnega sklepa zadnje ure, brez trdoživega spopada v zveznem parlamentu okoli zakona o aktih in dokumentaciji, brez ideje o tribunalu, brez iniciativ Kunzea, Loesta, Biermanna in Fuchsa, brez dinamike razkritja, ki so jo sprožili pisatelji-emigranti in prominentne žrtve, bi bila priložnost javne polemike komaj izrabljena in preteklost NDR pometena pod predpražnik zahodnonemške zmagovalne zgodovine. Mnogi, ki so bili globoko prizadeti, hočejo zadoščenje - in ga tudi zaslužijo. Nesramno bi bilo, če bi jih označili za zdrabarje. Zakričati proti "law and order", če sta bila pravo in red do te mere skorumpirana, je zasluga celo takrat, ko se stikajo zelo osebni motivi - in če se nepričakovano pojavi vtis, da obtožba služi *nesojeni* vlogi mučenika ali z besom razjeda porevolucionarno nemoč tistih, ki so bili nosilci preobrata v prvih bojnih črtah.

Nekaj drugega je seveda nesveta aliansa, ki spaja prizadeto subjektiviteto žrtev z mržnjo starih borcev. V iznajdljivih feljtonih zahoda se že iz tehničnih razlogov mnogo stvari le navidezno slučajno steka, ker nekdanja NDR ni imela časa, da bi razvila lastno javnost z lastno infrastrukturo in diskurzi. Tako intelektualci z vzhoda pogosto capljajo na nitih novinarjev z zahoda in s svojimi prispevki nehote zaidejo med dve fronti, v katerih se odslikavajo pozicijski boji iz 60-ih in 70-ih let. Na primeru Stolpe so privrženci hladne vojne obnovili zgubljeno bitko za vzhodno politiko; v zveznem parlamentu je s preteklostjo opravljeno strankarsko-politično; in naši, na vzhodnoberlinski akademiji začasno delujoči

¹⁷ *DDR-Spionage im Schatten der Stasi-Diskussion, Neue Zürcher Zeitung* z 28. febr. 1992.

¹⁸ *Gerd Poppe, Verstehen, was eigentlich geschehen ist, TAZ* z 13. jan. 1992; *Ralf Hirsch, Reden, nicht jagen, FAZ* z 28. febr. 1992.

¹⁹ *W. Bergsdorf, Vorbei ist die Schlacht von Geist und Macht, FAZ* z 27. febr. 1992.

intelektualci, v feljtonih še enkrat sproščajo vse afekte, ki veljajo Grassu in Jensnu in že dolgo zatiranim premisam njunih neustrasnih nepopustljivosti. Na koncu pametni vnuki potrdijo svoja "obračunavanja" tudi s strani vodje oddelka v tiskovnem in informacijskem uradu zvezne vlade.¹⁹

Ta tip huskaštva instrumentalizira zapadlo obravnavo preteklosti za nekaj drugega kot politično pravičnost in samokritično spremembo zavesti; neti potencial vzajemnih žalitev, ki je neprestano imanenten razpravam o medsebojnem samorazumevanju. Kajti tribunalizacija in personalizacija razmejujeta tovrstne diskurze, katerih se moralna, pravna in eksistencialna vprašanja sicer *dotikajo*, vendar se ne smejo pustiti določati preko svoje logike, torej logike odgovornosti za osebno krivdo in vrednotenja individualnega načina življenja.

VI

Tu nastopi težava. Razširjena Zvezna republika je napačen okvir za etično-politično samorazumevanje, ki bi moralo izhajati iz interno neovrgljivih temeljev pod simetričnimi pogoji in iz skupne Mi-pespektive. Toda zaenkrat obstajata dve različni stranki, od katerih ena "evaluirá" drugo v več kot enem pogledu. Navidezno velikodušno, toda prenagljeno retorično izravnavanje tistih diferenc, ki bodo še dolgo obstajale med izkustvenimi soodvisnostmi na zahodu in vzhodu, to izravnavanje sedaj vodi k napačnim simetrijam. Obstoječe asimetrije gotovo zavajajo k nepravilni afirmaciji razlik: "Zahodni Nemci nas od časa do časa obravnavajo", se Schorlemmer upravičeno pritožuje, "kot zakladniki in kot usmerjevalci. Mi, vzhodni Nemci, imamo vedno manj za povedati. Komaj kdo še govori. Zopet so nas naredili za tepčke in tujce v lastni deželi." Zahodni Nemci vse preradi prevzemajo supervizijo nad procesom samorazumevanja svojih bratov in sestra. Toda pri tem procesu se ne moremo soočiti - kot nekoč pri imenovanju izvedenske komisije v zveznem parlamentu - z apelom na napačne skupne značilnosti. Proces obravnave ne moremo brez težav definirati kot skupni nemški podvig.

Tista vrsta pregeneralizacije vzhodnonemške usode, ki bi jo rad ilustriral v tezah za "Združeno akademijo umetnosti Berlin-Brandenburg", ima fatalne posledice. Tam piše: "Ne samo na vzhodu, tudi na zahodu v sebi raztrgane in z rigoroznim mazaštvom ločene Nemčije so v prilagajanjih na mentaliteto in kulturo, v obeh delih države občasno obstajale dominirajoče velesile... Desetletja dolga eksistenca na meji, ki deli lastno državo in z izjemno intenziteto postavlja drugo proti drugi obe polovici, omejuje mišljenje na obeh straneh. Nemška dvodržavnost je ustvarila... vzhodno in zahodno intelektualno in emocionalno ujetost, ujetost, ki je vodila k temu, da

sta se obe na različne načine odtujili od potenciala tradicije zgodovinsko enotne kulture." V ozračju poudarjene nacionalne samozavesti in zaklinjanja novi nemški normalnosti, v ozračju zgodovinsko-pozabljene bahaške "hrvaške" politike, odvrnitve od Evrope, in skoraj histerične združitve našega nacionalnega simbola, "nemške marke", proti potujčevanju preko laškega "ECU-ja" - v takšnem ozračju približa apel k skupni usodi Nemcev usodno konsekvenco: ponovno naj bi se vrnili k tisti duhovni kontinuiteti, proti kateri smo se v Zvezni republiki mukoma in prvič v novejši nemški zgodovini z uspehom branili. Kar so ustvarili zahodnonemški intelektualci v povojnem času, na noben način ni bilo pridobljeno za ceno prekinitve z impulzi lastne duhovne eksistence, ki so vredni ohranitve.

Gotovo je samo sreča in ne zasluga, da smo v stari Zvezni republiki živeli v pogojih, ki so tudi v intelektualnem področju dovoljevali neprisilno in neomejeno orientacijo na Zahod. Brez-pogojna prilastitev razsvetljske tradicije v vsej širini ni pomenila ukrivljenosti nemške duše, ampak uvajanje v pokončnost; odprla je šele to, kar je bilo v ukrivljeni nemški tradiciji zatirano in marginalizirano. Da bi se lahko naučili videti njihove univerzalistične, prosvetljske in subverzivne poteze, je treba najprej spoznati kulturno sovražne elemente nemške tradicije. Pridobitev očiščujoče samorefleksije bi bila izgubljena, če bi se vrnili k tevtonski mešanici otopelih in globokih misli, ki so Heideggerju nekoč pomenile "bistvujoče bistvo".

Apel na napačne skupnosti nima samo te regresivne plati. Usmerja naprej, zakriva asimetrijo, ki mora v veliki meri oteževati diskurz medsebojnega razumevanja, ki se ne vodi v lastni hiši. S samorazkrojitvijo NDR se je os političnih procesov odločanja premaknila na širše občestvo, v katerem obravnava druge preteklosti tvori relativno šibko manjšino neposredno udeleženih ter prizadetih. Brez povratnega delovanja spreminjanja mentalitete s političnimi odločitvami, ki si jih lahko pripišemo *samim sebi*, manjkajo pomembne kontrole rezultatov za uspešno kolektivno samorazumevanje.

Priznati si moramo: ustavno pravno vzpostavljena celovitost predstavlja za obe strani odločitev za skupno prihodnost in medsebojno razumevanje o dveh različnih povojnih zgodovinah - na ozadju skupne Nazi-epohe, ki zasenči vse. Zaradi stalinistične dediščine NDR je nujna obravnava *dvojne* preteklosti možna le iz dvojne perspektive. Seveda ima Wolfgang Thierse prav: način, kako se vzhodni Nemci soočajo z njihovo zgodovino, bo odločal, ali bodo tudi zahodni Nemci prišli korak dalje "v lastni predelavi preteklosti". Izhodiščna točka za to diskusijo je primer razmišljanja, ki ga je Gerd Heidenreich, predsednik zahodnonemškega PEN centra, nedavno podal v intervjuju: "Osnovno vprašanje se pravzaprav glasi, kaj so bili pogoji, povodi in vzroki, da se je Blockwart-

²⁰ *Südd. Zeitung* z 2. marca 1992.

mentaliteta nacistov v določenem delu Nemčije nepretrgoma nadaljevala. In če smo iskreni, moramo predpostaviti, da bi se nadaljevala tudi tukaj, na zahodu, če bi za to obstajale določene prednosti. Obračun s Stasi-časom ne daje odveze vprašanju: Kaj so skupne osnove obeh nemških držav, zgodovinske predpostavke za državo, ki v sebi ne trpi nobenega protislovja?”²⁰ Celotni stavek se lahko v občutljivi situaciji napak razume. To ni teza spravljalca, ki zaprisega moč okoliščin, da bi tako v enem zamahu retrospektivno opral krivde soudeležene “obeh diktatur”.

Prevedla Aleksandra Žibrat

Jürgen Habermas (roj. 1929) je vodilni predstavnik druge generacije kritične teorije družbe. Leta 1956 je postal Adornov asistent, od l. 1983 predava na Goethejevem inštitutu Univerze v Frankfurtu. Med drugim je utemeljitelj teorij kognitivnih interesov, komunikativne racionalnosti in diskurzivne etike.